

UDK:1:111:378.591

Nilufar X. MAMATQULOVA,

Dotsent, PhD, Toshkent davlat tibbiyot universiteti Termiz filiali, Termiz, O'zbekiston

E-mail: nilufarmamatqulova53@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-4269-6488>

Renaissance university "Ijtimoiy fanlar" kafedrası mudiri, f.f.f.d., dots. U.Ergashev taqrizi asosida

ISLOM DINI TA'SIRIDA YUZAGA KELGAN URF-ODAT VA MAROSIMLARNING FALSAFIY TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada islom dini ta'sirida Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston hududida shakllangan urf-odat va marosimlarning tarixiy-madaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Islomiy qadriyatlarining nikoh, tug'ilish, dafn, sunnat, diniy bayramlar va xayriya marosimlariga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, islomiy an'analar bilan mahalliy urf-odatlarining o'zaro uyg'unlashuvi, ularning ijtimoiy, ma'naviy va tarbiyaviy funksiyalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Islom, urf-odatlar, marosimlar, an'analar, qadriyatlar, nikoh, dafn.

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ОБЫЧАЕВ И ОБРЯДОВ, ВОЗНИКШИХ ПОД ВЛИЯНИЕМ ИСЛАМА

Аннотация

В статье анализируются историко-культурные особенности обычаев и обрядов, сформировавшихся под влиянием ислама в Центральной Азии, в частности на территории Узбекистана. Рассматривается воздействие исламских ценностей на свадебные, родинные, погребальные, обрезательные обряды, религиозные праздники и благотворительные мероприятия. Особое внимание уделяется взаимодействию исламских традиций с местными обычаями, а также их социальным, духовным и воспитательным функциям.

Ключевые слова: Ислам, обычаи, обряды, традиции, ценности, брак, погребение.

A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF CUSTOMS AND RITUALS THAT EMERGED UNDER THE INFLUENCE OF ISLAM

Annotation

This article analyzes the historical and cultural characteristics of customs and rituals that emerged under the influence of Islam in Central Asia, particularly Uzbekistan. It examines the influence of Islamic values on marriage, birth, funeral, circumcision, religious holidays, and charitable ceremonies. The study also explores the interaction between Islamic traditions and local customs, highlighting their social, spiritual, and educational functions.

Key words: Islam, customs, rituals, traditions, values, marriage, funerals.

Kirish. VII–VIII asrlarda arablar tomonidan Markaziy Osiyoning zabt etilishi va islom dinining mintaq bo'ylab keng tarqalishi mahalliy xalqlarning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotida tub tarixiy o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Mazkur jarayon urf-odat, an'ana va marosimlar tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatib, asrlar davomida shakllangan mahalliy marosimlarning yangi diniy qadriyatlar va me'yorlar asosida qayta talqin qilinishiga olib keldi. Biroq islomlashuv jarayonini bir vaqtning o'zida va keskin sodir bo'lgan hodisa sifatida baholash ilmiy jihatdan to'g'ri emas. Islomning Markaziy Osiyo xalqlari hayotiga singib borishi uzoq davom etgan murakkab tarixiy jarayon bo'lib, uning turli hududlardagi sur'ati ham bir xil kechmagan[1].

Islom madaniyatining qaror topishida masjid, madrasa va boshqa diniy-ma'rifiy muassasalarning tashkil etilishi muhim omil bo'ldi. Ushbu markazlar orqali Qur'on, hadis, shariat me'yorlari va islomiy axloqiy qadriyatlar jamiyat hayotiga keng singdirildi. Natijada mahalliy marosimlarning nafaqat mazmuni, balki ularni tashkil etish tartibi, ishtirokchilari va ramziy ifoda vositalari ham o'zgara boshladi. Avvalgi marosimlarda mavjud bo'lgan mifologik va mahalliy diniy tasavvurlar o'rni tavih, Allohga e'tiqod, taqvo, savob va gunoh haqidagi tushunchalar tobora egalladi.

Ayniqsa, nikoh, xatna va janoza marosimlari islom ta'limoti ta'sirida yangi mazmun kasb etdi. Shu bilan birga, qadimgi marosimlarning ayrim ijtimoiy funksiyalari va ramziy elementlari saqlanib, yangi diniy mazmun bilan uyg'unlashdi. Mazkur holat Markaziy Osiyo marosimiy madaniyatining uzluksizligi va tarixiy vorisiyligini namoyon etadi. Shuning uchun islom ta'sirida yuzaga kelgan urf-odat va marosimlarni o'rganish diniy o'zgarishlarni emas, balki mahalliy an'analar bilan yangi

diniy qadriyatlarining murakkab sintezini tahlil qilish imkonini beradi[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid adabiyotlar islomning Markaziy Osiyoga kirib kelishi, diniy-ma'rifiy muassasalarning shakllanishi va mahalliy marosimlarning islomiy qadriyatlar asosida o'zgarishini yoritadi. D. Mamatkulov tadqiqotlari islom g'oyalarining mintaqaga kirib kelish jarayonini tahlil qiladi. H. Xolmatov masjid va madrasalarning tarixiy rolini ochib beradi. U. Abdullayev esa islomda oila va nikoh masalalarining mazmunini yoritadi. Mazkur manbalar marosimlarning diniy, ijtimoiy va ma'naviy transformatsiyasini kompleks tahlil qilish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tizimli, etnografik va madaniy-antropologik yondashuvlardan foydalanildi. Islomning Markaziy Osiyoga kirib kelishi, diniy-ma'rifiy muassasalar faoliyati hamda nikoh, xatna va janoza marosimlaridagi o'zgarishlar tarixiy manbalar asosida tahlil qilindi. Marosimlarning barqaror va transformatsion jihatlarni aniqlashda qiyosiy hamda interpretativ usullar qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Islom dini ta'sirida yuzaga kelgan urf-odat va marosimlarning shakllanishi Markaziy Osiyo xalqlari tarixidagi uzoq davom etgan ijtimoiy-madaniy transformatsiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu jarayonni faqat diniy e'tiqodning almashinuvi bilan izohlash yetarli emas. Chunki islomning mintaqaga kirib kelishi bilan bir vaqtda jamiyatning siyosiy, ma'rifiy, axloqiy va madaniy hayotida ham yangi munosabatlar shakllandi. Natijada ilgari mavjud bo'lgan urf-odat va marosimlarning bir qismi yangi diniy mazmun bilan boyidi, ayrimlari qayta tashkil qilindi, boshqalari esa mahalliy an'analar bilan uyg'unlashgan holda davom etdi[3].

Islomlashuv jarayonining muhim xususiyati uning bosqichma-bosqich kechganidir. Dastlab aholining muayyan qismi yangi dini qabul qilgan bo'lsa, keyinchalik islomiy qadriyatlar kundalik turmush, axloqiy me'yorlar va marosimlar tizimiga asta-sekin singib bordi. Turli hududlarda ushbu jarayonning tezligi bir xil bo'lmagan. Ayrim shaharlarda islomiy institutlar tezroq shakllangan va diniy ta'lim keng tarqalgan bo'lsa, ayrim qishloq va chekka hududlarda mahalliy urf-odatlar uzoq vaqt davomida o'zining avvalgi xususiyatlarini saqlab qolgan. Demak, marosimlarning islomlashuvi bir yo'nalishli va bir xil jarayon emas, balki mahalliy sharoit, ijtimoiy munosabatlar va tarixiy tajriba bilan belgilanadigan murakkab hodisa bo'lgan.

Markaziy Osiyoda islom madaniyatining mustahkamlanishida masjidlar va madrasalarning tashkil etilishi alohida ahamiyat kasb etdi. Ushbu muassasalar diniy bilimlarni tarqatish bilan birga, aholining dunyoqarashi va ijtimoiy xulq-atvoriga ham ta'sir ko'rsatdi. Diniy ta'lim orqali Qur'on oyatlari, hadislar, shariat qoidalari va islomiy axloqiy tamoyillar keng ommalashdi. Natijada marosimlarni o'tkazish jarayonida diniy ulamolar va diniy jamoalarning ishtiroki kuchaydi. Mahalliy marosimlarning mazmuniga Qur'on va hadislar asosida shakllangan tushunchalar kirib keldi. Bu holat marosimlarning nafaqat tashqi shaklini, balki ularning ma'naviy asoslarini ham o'zgartirdi[4].

Islom ta'sirida yuz bergan eng muhim o'zgarishlardan biri marosimlarning ma'naviy mazmunida namoyon bo'ldi. Avvalgi davrlarda ayrim marosimlar mifologik tasavvurlar, tabiat kuchlarini ilohiylashtirish va mahalliy diniy qarashlar bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, islomiy muhit shakllangach, tavhid, Allohga e'tiqod, taqvo, savob va gunoh haqidagi tushunchalar marosimlarning mazmunini asosiga aylandi. Bu jarayonda marosimlarning ijtimoiy funksiyalari butunlay yo'qolmadi. Aksincha, ularning avvalgi jamoaviy va oilaviy vazifalari saqlangan holda, ma'naviy-diniy mazmuni yangilandi. Shu sababli islom ta'siridagi marosimlarni an'anaviylikning yo'qolishi emas, balki uning yangi diniy tizim doirasida qayta talqin qilinishi sifatida baholash maqsadga muvofiq[5].

Nikoh marosimi ushbu transformatsiyaning eng muhim ko'rinishlaridan biridir. Islom ta'limotida oila jamiyatning asosiy ijtimoiy institutlaridan biri, nikoh esa halol va barqaror oilaviy munosabatlarning huquqiy va axloqiy asosi sifatida qaraladi. Qur'onda nikoh, er-xotinning huquq va majburiyatlari, farzand tarbiyasi, oiladagi mas'uliyat, o'zaro munosabatlar hamda ajralish bilan bog'liq masalalarning tartibga solinishi nikoh marosimining mazmunini yanada kengaytirdi. Markaziy Osiyoda islomning qaror topishi natijasida nikoh mahalliy urf-odat doirasidagi oilaviy marosimdan diniy-huquqiy va axloqiy mazmunga ega murakkab ijtimoiy institutga aylandi.

Nikoh marosimining islomlashuvi bir qator yangi amaliyotlarning shakllanishiga olib keldi. Nikoh o'qish, guvohlarning ishtiroki, mahr, tomonlarning roziligi va oilaviy majburiyatlarni anglash kabi jihatlar marosimning muhim tarkibiy qismlariga aylandi. Shu bilan birga, mahalliy urf-odatlar ham nikoh marosimidan butunlay chiqarib tashlanmadi. To'y dasturxon, qarindoshlar va qo'ni-qo'shnilar ishtiroki, kuy-qo'shiq, sovg'a-salom, kelin-kuyov bilan bog'liq udumlar kabi mahalliy unsurlar diniy marosimlar bilan yonma-yon davom etdi. Bu holat islomiy qadriyatlar va mahalliy madaniy tajribaning o'zaro moslashuvi natijasida o'ziga xos marosimiy tizim shakllanganini ko'rsatadi[6].

Xatna marosimi ham islom ta'sirida yangi ma'naviy maqom kasb etgan marosimlardan biridir. Xatna amaliyoti islomdan avval ham mavjud bo'lgan bo'lsa-da, islom dini tarqalganidan keyin uning mazmuni va ijtimoiy talqini o'zgardi. Xatna Payg'ambar Muhammad sunnatlaridan biri sifatida qabul qilinib, musulmon jamoasiga mansublikni ifodalovchi muhim marosim sifatida qarala boshlandi. Natijada avvalgi mahalliy amaliyot diniy identifikatsiya va tarbiyaviy mazmun bilan boyidi. Xatna marosimi bolaning hayotidagi muhim bosqichni qayd etish, qarindoshlar va jamoani birlashtirish, diniy qadriyatlarni avlodga yetkazish vazifalarini bajara boshladi.

Janoza marosimining mazmunini o'zgarishi esa islomning inson hayoti va o'limiga oid qarashlari bilan bevosita bog'liq. Islom ta'limotida o'lim inson mavjudligining mutlaq yakuni emas, balki oxirat hayotiga o'tish bosqichi sifatida talqin qilinadi. Insonning dunyodagi amallari uchun javob berishi, qayta tirilish va oxirat haqidagi aqidalar janoza marosimining diniy mazmunini belgiladi. Shu sababli janoza oddiy dafn tadbiri emas, balki marhumni oxirat hayotiga kuzatish bilan bog'liq diniy marosim sifatida qaraldi. Marhumni g'usl qilish, kafanlash, janoza namozini o'qish va shariat qoidalari asosida dafn etish musulmon jamoasi uchun diniy majburiyat sifatida shakllandi[7].

Biroq janoza marosimida ham mahalliy an'analar to'liq yo'qolib ketmadi. Marhumni xotirlash, qarindoshlar va qo'ni-qo'shnilarni birlashtirish, ta'ziya bildirish, ehson qilish va marhum uchun duo qilish kabi amaliyotlar diniy qoidalar bilan uyg'unlashdi. Bu jarayon marosimlarning tarixiy davomiyligini ta'minladi. Demak, islom dini mahalliy marosimlarning ijtimoiy funksiyalarini bekor qilmagan, balki ularga yangi diniy va axloqiy ma'no yuklagan.

Islom ta'sirida marosimlarning axloqiy mazmunida ham muhim o'zgarishlar kuzatildi. Ezgulik, insonparvarlik, mehr-oqibat, saxovat, qarindoshlik rishtalarini mustahkamlash, kattalarga hurmat va kichiklarga mehr ko'rsatish kabi qadriyatlar Qur'on va hadislar asosida yanada mustahkamlandi. Bunday qadriyatlar marosimlarning tarbiyaviy funksiyasini kuchaytirdi. Marosimlar orqali yosh avlodga nafaqat muayyan diniy amallar, balki jamiyatda o'zini tutish, qarindoshlar bilan munosabat, kattalarni e'zozlash va jamoaga foydali bo'lish kabi ijtimoiy-axloqiy me'yorlar ham singdirildi. Shu jihatdan marosimlar diniy institut bilan bir qatorda ijtimoiy tarbiya vositasi sifatida ham faoliyat ko'rsatdi[8].

Marosimlarning jamoaviylik xususiyati ham tarixiy barqarorligini saqlab qoldi. Qadimgi davrlarda marosimlar kishilarning bir joyga to'planishi, umumiy harakatlarni bajarishi va birgalikda ma'lum taassurotlarni boshdan kechirishi bilan bog'liq bo'lgan. Islom ta'sirida marosimlarning mazmuni o'zgargan bo'lsa-da, ularning jamoaviy tabiati saqlanib qoldi. Nikoh, xatna, janoza va boshqa marosimlarda qarindoshlar, qo'ni-qo'shnilar va mahalla vakillarining ishtiroki ijtimoiy birdamlikni mustahkamladi. Bu holat marosimlarning jamiyatni birlashtiruvchi mexanizm sifatidagi ahamiyatini saqlab qolganini ko'rsatadi.

Marosimlarning ramziy tizimida ham uzviylik va yangilanish birgalikda namoyon bo'ldi. Oq rang, non, dasturxon, duo, xayr-saxovat, mehmon kutish va ezgu tilak bildirish kabi ramziy harakatlar turli tarixiy davrlarda mavjud bo'lib kelgan. Islom ta'sirida ushbu ramzlarning ayrimlari yangi diniy mazmun bilan boyigan. Masalan, duo Allohdan yaxshilik va baraka so'rash, xayr-saxovat esa savobli amal sifatida talqin qilina boshlandi. Biroq ularning xalq ruhiyati va ijtimoiy munosabatlaridagi umumiy funksiyasi saqlanib qoldi[9].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, islom ta'sirida shakllangan marosimlarni uch asosiy jarayon orqali tavsiflash mumkin. Birinchisi, mavjud mahalliy marosimlarning diniy mazmun bilan qayta talqin qilinishi. Ikkinchisi, Qur'on, hadis va shariat me'yorlariga asoslangan yangi marosimiy talablarning shakllanishi. Uchinchisi, qadimgi ijtimoiy funksiyalarning yangi diniy-axloqiy mazmun bilan uyg'unlashishi. Mazkur uch jarayon natijasida Markaziy Osiyoda mahalliy va islomiy madaniyat elementlari o'zaro ta'sirlashgan murakkab marosimiy tizim vujudga keldi.

Umuman, islomning Markaziy Osiyoga kirib kelishi milliy marosimlarning tarixiy taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu bosqichda marosimlarning diniy-ma'naviy mazmuni chuqurlashdi, ularning axloqiy va tarbiyaviy funksiyalari kuchaydi, jamoaviylik xususiyati esa saqlanib qoldi. Eng muhimi, islom mahalliy marosimlarni butunlay inkor etish o'rniga, ularning ko'plarini yangi diniy qadriyatlar asosida qayta talqin qildi. Natijada zardushtiylik va undan oldingi mahalliy madaniy qatlamlardan meros bo'lgan ayrim ramz va ijtimoiy funksiyalar

islomiy mazmun bilan uyg'unlashib, keyingi avlodlarga uzatiladigan yaxlit ma'naviy tizimni shakllantirdi. Ushbu tarixiy jarayon marosimlarning o'zgaruvchanligi bilan bir qatorda, ularning barqarorligi va tarixiy vorisiyligini ham yaqqol namoyon etadi[10].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, islom dinining Markaziy Osiyoga kirib kelishi milliy urf-odat va marosimlarning

mazmuniy hamda tashkiliy jihatdan yangilanishiga olib keldi. Nikoh, xatna va janoza kabi marosimlar Qur'on, hadis va shariat me'yorlari asosida yangi diniy-ma'naviy mazmun kasb etdi. Shu bilan birga, ularning jamoaviylik, tarbiyaviylik, axloqiylik va ijtimoiy birdamlik kabi tarixiy funksiyalari saqlanib qoldi. Natijada mahalliy an'analar va islomiy qadriyatlarining uyg'unlashuvi asosida o'ziga xos marosimiy-madaniy tizim shakllandi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev U. Islomda oila va nikohga bo'lgan e'tibor.// uza.uz, 2020, 4-iyul.
2. Ahrorova Sh. Oila institutining o'zbekcha qiyofasi va dunyo statistikasidagi ayanchli raqamlar.// ishonch.uz /news/1998.
3. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. – Toshkent: A.Navoiy nom. O'zb. Milliy. kutub-xona nashr., 2007. – B.9-13.
4. Gulyamova N. Zardushtiylik (mazda yasna) tarixiga qisqacha nazar va uning bugungi taqdiri haqida.// Sharq mash'ali, 2022, №2. – B.114-118.
5. Mamatkulov D. Islom g'oyalarini O'rta Osiyoga kirib kelish tarixi va ularning mafkuraviy jarayonlarga ta'siri.// Scienceproblems.uz, 2023, №1. – B.30-36.
6. Navro'z.// O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. J.6. – Toshkent: O'zb. milliy ensikl., 2003.
7. Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. J.1. – Toshkent: O'zb.fayl.milliy jam. nashr., 2023. – 402 b.
8. Rahimov M. Navro'zning Sharq xalqlari hayotida tutgan o'rni beqiyos.// uza.uz, 2023, 20-mart.
9. Raxmonova M. "Avestoda" ta'lim-tarbiyaga oid fikrlar.// Scientific progress, 2022, №4. – B.1146-1149.
10. Xolmatov H. Markaziy Osiyoda madrasalarning paydo bo'lish tarixi.// bukhari.uz, 2023, 9-yanvar.
11. Абдалов У. М. Мнение Абу Райхана Беруни о книге "Авесто" и религии зороастризм.// Молодой ученый, 2016, №26. – С.519-520.